

שיעור טו

משלוח מנות

(מגילה ז ע"א-ע"ב)

הקדמה

- א. מעשי אמוראים במצוות משלוח מנות
- ב. משלוח מנות – טעם המצווה ומטרתה
- ג. מצבים שונים במשלוח מנות
1. כשהמקבל לא רוצה לקבל או מוחל
2. כשהשולח אנונימי
3. כשהשולח לא מודע ששלחו בשמו

סיכום

הקדמה

בעקבות נס פורים קיבלו היהודים על עצמם לעשות את הימים י"ד וט"ו באדר ימי משתה ושמחה "ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט, כב). קודם לכן נזכר רק "משלוח מנות איש לרעהו" (שם יט). יש לשלוח "מנות איש לרעהו" ויש לשלוח "מתנות לאביונים". רש"י (אסתר שם) פירש: "ומשלוח – שם דבר. כמו משמר, משמע". הרב אברהם אבן עזרא (שם) פירש: "ומשלוח – שם התואר". אין מדובר על שליחות במובן זה שיש לשלוח באמצעות שליח, אם כי הדבר אפשרי כמובן.¹

¹ הרב יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון, סי' מד) כתב: "נסתפקתי מי שמביא בעצמו מנות ונותן לחבירו אם יצא ידי 'ומשלוח מנות'. דאנן אמרינן שלוחו של אדם כמותו אבל אפכא לא מצאנו שיהא הוא כשלוחו. וכיון דהכא כתיב 'ומשלוח מנות' נימא דדוקא בעינן ע"י שליחות אבל על ידי נתינה לא, ותמהתי שלא ראיתי לפוסקים שהעירו על זה". הרב אברהם דובער כהנא שפירא (דבר אברהם, א, סי' יג אות ד; ב, סי' כז), וכן הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, א, סי' תז, ב) דנו בדבריו. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה, סי' תרצה, ס"ק יח) ציין את דברי הרב עטלינגר. לדברינו אין הכרח לפרש שמשלוח המנות הוא דווקא באמצעות שליח. בפסוק (נחמיה ח, י) נאמר: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לך". ברור ששם אין מדובר שדווקא שליח יהיה זה שיביא את המנות. הרב יעקב חיים סופר (כף החיים, סי' תרצה ס"ק צא) כתב שבמקרא נזכר שורש של"ח גם כשאין מדובר על שליח, אלא על האדם עצמו, כמו: "וישלח ידו ויקחה" (בראשית ח, ט); "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת" (שם כב, י); "ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואחז בזנבו וישלח ידו ויחזק בו" (שמות ד, ד); "וימצא לחי חמור טריה וישלח ידו ויקחה" (שופטים טו, טו); ועוד. הרב משה סופר (חתם סופר, גיטין כב ע"ב) כתב: "היכא שהקפידה תורה שהבעל דבר בעצמו יעשה אלא שאנו אומרים שלוחו הוה כמו עצמו, לזה בעינן דין שליחות, דאי לא הכי לא הוה כמותו. אבל היכי שאמרה תורה שישלח שליח כגון משלוח מנות, זה סגיא אפילו ע"י קוף וכל הפסולים".

משלוח של דברי מאכל ושל בגדים נזכר גם במשנה (ביצה יד ע"ב) בנוגע ליום טוב: "בית שמאי אומרים: אין משלחין אלא מנות. ובית הלל אומרים: משלחין בהמה חיה ועוף, בין חיינ בין שחוטין. משלחין יינות שמנים, וסלתות, וקטניות, אבל לא תבואה. ורבי שמעון מתיר בתבואה". בגמרא (שם) נאמר שמותר לשלוח המאכלים עם שני אנשים אך לא יותר, כי אז זה נראה כאילו הם הולכים למכור בשוק. בירושלמי (ביצה א, יא) לא נזכרת מגבלה זו. מכל מקום ברור שהדיון שם בדברי התנאים הוא בנוגע לסוג המאכלים או הבגדים שמותר או אסור לשלוח ביום טוב, והמקרים הם גם כשהבעלים של המאכלים או הבגדים הם אלו שמביאים את המאכלים או הבגדים הללו לאחר. מהר"ל (מנהגי מהר"ל, הלכות פורים, טו)

בגמרא (ז ע"א) נאמר:

תני רב יוסף: "ומשלוח מנות איש לרעהו" – שתי מנות לאיש אחד. "ומתנות לאביונים" – שתי מתנות לשני בני אדם.

רש"י (ד"ה מנות) פירש "מיני מעדנים", והסביר (ד"ה שתי מנות) את הדיוק של רב יוסף בפסוק: "דכתיב 'ומשלוח מנות איש לרעהו' – שתי מנות לאדם אחד; 'ומתנות לאביונים' – שתי מתנות לשני בני אדם, די לכל אחד ואחד מתנה אחת, דהא 'אביונים' נמי תרתי משמע".

בעקבות דברי רב יוסף הללו, סופרו בגמרא סיפורים הקשורים למשלוח מנות. מסיפור אחד יש שלמדו שמצוות משלוח מנות היא לצורכי סעודת פורים של המקבל, ופרשן אחר כתב שמטרת מצוות משלוח מנות היא הבעת אהבה, אחווה ורעות של הנותן. אחרונים הציעו מספר רב של נפקא מינות בין הטעמים. נעמיק בסיפור זה ונעיין בשאלה אם אומנם לפנינו שני טעמים שבעקבותיהם כל כך הרבה נפקא מינות, או שיש רק טעם אחד, וממילא אין מחלוקת בין המפרשים מה ייעודה ומטרתה של מצוות משלוח מנות. נעיין גם במספר נפקא מינות שכתבו אחרונים.

א. מעשי אמוראים במצוות משלוח מנות

בהמשך הגמרא (ז ע"א–ע"ב) מסופר על מעשיהם של אמוראים כשהם שלחו מנות לרעיהם ומתנות לאביונים. להלן נתמקד בעיקר בסיפור השלישי:

[א] רבי יהודה נשיאה ורב הושעיא

הסיפור הראשון הוא על רבי יהודה נשיאה ורב הושעיא:

רבי יהודה נשיאה שדר ליה לרבי אושעיא אטמא דעיגלא תלתא וגרבא דחמרא.
שלח ליה: קיימת בנו רבינו "ומשלוח מנות איש לרעהו [ומתנות לאביונים]"².

רבי יהודה נשיאה, נכדו של רבי יהודה הנשיא, שלח לרב אושעיא שוק של עגל שלישי לאימו וקנקן יין. על כך השיב רב אושעיא שהוא קיים בזה משלוח מנות [ומתנות לאביונים].
בירושלמי (א, ד) מופיע הסיפור כך:

רבי יודן נשיא שלח לרבי הושעיה רבה חדא עטם וחד לגין דחמר.
שלח ואמר לו קיימת בנו "ומתנות לאביונים".
חזר ושלח ליה חד עיגל וחד גרב דחמר.
שלח ואמר לו קיימת בנו "ומשלוח מנות איש לרעהו".

בפעם הראשונה רבי יהודה נשיאה שלח ירך בשר ולוג יין אחד, ועל כך אמר לו רב הושעיא "קיימת בנו 'ומתנות לאביונים'". בפעם השנייה הוא שלח לו עיגל – עוגה / עגל – וקנקן יין אחד. על כך אמר לו רב הושעיא "קיימת בנו 'ומשלוח מנות איש לרעהו'".
רב אחאי גאון (שאילתות דרב אחאי, שאילתא סז) גרס כך:

רבי יהודה³ שדר ליה רבי הושעיא אטמא דעגלא תולתא, וגרבא דחמרא.

כתב: "אמר מהר"י סג"ל שטוב לשלוח מנות פורים דוקא מיני מאכל או משתה, ודוקא בשר או דגים מבושלין, שכן משמע פ"ק דביצה דלבית שמאי לא מתקרי מנות בענין אחר".

² הב"ח והגר"א כתבו שאין לגרוס את המילים: "ומתנות לאביונים". כך סבר רש"י.

³ בשאלות נאמר שמדובר ברבי יהודה, אך נראה בכל זאת שמדובר ברבי יהודה נשיאה, מאחר שבמקורות אחרים מצינו קשר קרוב ביניהם (ירושלמי ביצה א, יא; קידושין ג, ה; בבא קמא ב, א; בבלי יבמות נז

שלח ליה: קיימת בנו רבינו "ומשלוח מנות איש לרעהו".

הדר שלח ליה עגלא תולתא ותלתא גרבי חמרא.

שלח ליה קיימת בנו רבינו "ומתנות לאביונים".

על פי גרסת השאילתות, רבי הושעיא הוא זה ששלח לרבי יהודה את משלוח המנות, אלא אם כן יש לגרוס "רבי יהודה שדר ליה לרבי הושעיא..."⁴. בפעם הראשונה הוא שלח ירך של עגל משולש וקנקן יין כפי שמופיע בבלי. גרסה זו מתאימה לגרסת רש"י, אלא שיש המשך לסיפור, ובאופן דומה לאמור בירושלמי. רבי יהודה שלח לרב הושעיא עגל משולש ולא רק ירך, ושלושה קנקנים של יין.⁵ ממכלול המקורות נראה שאפשר ללמוד כמה פרטים מסיפור זה: משלוח מנות זהו אוכל (ירך של עגל, עוגה) ומשקה (יין), וגם מתנות לאביונים יכולות להיות אוכל ומשקה. רב הושעיא היה עני, שהרי הוא זה שאמר: "קיימת בנו 'ומתנות לאביונים'". על פי גרסת השאילתות רב הושעיא שלח מנות לרבי יהודה נשיאה, ורבי יהודה נשיאה שלח לו מתנות לאביונים. ההנחה היא שרבי יהודה נשיאה היה עשיר בשל מוצאו המשפחתי, ולכן ברור שרב הושעיא לא נתן לו מתנות לאביונים.⁶

[ב] רבה, מרי בר מר, אביי

הסיפור השני הוא על רבה ששלח למרי בר מר באמצעות אביי משלוח מנות. המשלוח היה שק מלא תמרים וכלי גדול ובו קמח מחיטים שהתייבשו בתנור בעודן כרמל, ולכן הוא קמח מתוק. אביי השליח ציפה שרבה, שהיה ראש ישיבת פומבדיתא, ישלח לרב מרי משלוח מנות מכובד יותר, ולא מאכלים רגילים. רב מרי החזיר לרבה משלוח מנות שהיה כלי ובו זנגביל וכוס מלא בפלפל ארוך. אלו הם ירקות חריפים.⁷

[ג] אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין

ע"ב; בבא קמא יט ע"א). רבי יהודה נשיאה נזכר בשאלתות שם מיד אחר כך: "רבי יהודה נשיאה ואביי בר חנן ורבי חנינא בר אביי מחלפין סעודתיהו להדד". בגמרא (ז ע"ב) נכתב "אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין מחלפין סעודתיהו להדד". הנצי"ב (שם אות יא) העיר: "לפנינו בגמרא ליתא רבי יהודה נשיאה בשמועה זו". יש להעיר שבכל מקרה אין מדובר באותם שמות של אמוראים, ואמוראים אלו שנזכרו בשאלתות חיו אחרי רבי יהודה נשיאה.

⁴ אפשר גם לפרש בדוחק רב וללא תוספת אות: "רבי יהודה – שלח ליה רבי הושעיא...". הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (העמק שאלה שם אות י) פירש: "הדר שלח ליה – אחר כך שלח רבי יהודה נשיאה לרב הושעיא".

⁵ "גרבא דחמרא" זו כמות קטנה של יין – "איפה של יין" (פסחים לו ע"א, רש"י ד"ה גרבא דחמרא). הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת (זהב שבא, על תוספות הרשב"א, פסחים, עמ' רצא), כתב: "גרבא דחמרא אין לקרותו דבר מועט". ראייתו מהגמרא (ז ע"א), שם מסופר שרבי יהודה נשיאה שלח לרבי אושעיא משלוח מנות בפורים "אטמא דעיגלא תלתא וגרבא דחמרא". אך הריטב"א (שם) כתב על דברי רבי הושעיא שאמר לר' יהודה נשיאה: "קיימת בנו רבינו ומתנות לאביונים. פי' שלא היתה יקרה התשורה בעיניו, ואמר שאינה מתנה לאדם כמוהו ולא יצא ידי חובת משלוח מנות איש לרעהו". משמע שמדובר על כמות מועטה, מה גם שלא מקובל לשלוח כמות גדולה של משלוח מנות אישי. עוד כתב האדר"ת ("דברי הפורים" קובץ מקבציאל, ל, עמ' קיג–קיד, קיז–קיח) על הירושלמי (א, ד) שנזכר לעיל, שבתחילה הוא שלח לו חתיכת בשר גדולה וחיה שאי אפשר לאוכלה, וכן יין חי שאי אפשר לשתותו, ועל כן אמר לו שזה למתנות לאביונים. אחר כל שלח לו בשר שאפשר לאוכלו ויין שאפשר לשתותו, ועל כן אמר לו שקיים בזה מצוות משלוח מנות.

⁶ ראשונים ואחרונים עסקו בביאור הסיפור על פי הבבלי, הירושלמי והשאלתות, ואילו הלכות יש ללמוד מהם. לא נחזור על הדברים. ראה במפרשים על הגמרא, ובבירור הלכה – מגילה, עמ' יג.

⁷ הרב יעקב עמדין (ז ע"ב) כתב שרבה היה עני (מועד קטן כח ע"א), ועל כן רבה כיבדו והוא היה הראשון ששלח. מרי היה עשיר שהיה מיטיב עם רבה, ואולי הוא זה שהעלה את רבה לגדולה.

הסיפור השלישי הוא: "אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין מחלפי סעודתייהו להדדי". רש"י (ד"ה מחלפי סעודתייהו) כתב: "מחלפי סעודתייהו – זה אוכל עם זה בפורים של שנה זו, ובשנה סועד חברו עמו".⁸ הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תרצה) כתב על פירוש רש"י:

וקשה לי על דבריו, דאם כן לא היו מקיימים משלוח מנות איש לרעהו? וא"ת שהיו שולחים מנות איש לרעהו, אם כן מאי אתא לאשמועין?

הרב יואל סירקיש (ב"ח, אורח חיים סי' תרצה, ו) הסביר את דברי רש"י:

כך הוא הפירוש דכיון דטעם משלוח מנות הוא כדי שיהא שמח ושש עם אוהביו וריעיו ולהשכין ביניהם אהבה ואחוה וריעות, אם כן אם יסעוד אחד עם חברו ורעהו הרי הם בשמחה ובטוב לב משתה יחד ופטורים הם מעתה מחיוב משלוח מנות והוא הדין בשנה שניה וכן בכל שנה ושנה אם יחזור ויסעוד אצלו כמו בשנה שעברה נמי יוצאין שניהם ידי חובתן אלא האמת אומר שהיו מחליפין בשנה שניה. ועיקרו לא אתא אלא לאשמועין האי דינא דבסועד אצל רעהו פטורין שניהם מחיוב משלוח מנות. ולפי זה אין צריך לפרש כלל שהיו עניים, אלא אפילו בעשירים כן הדין אלא שהמה היו אוהבים זה את זה ביתר עוז והסכימו שטוב ויפה להם לשבת אחים יחד בסעודת פורים בשמחה ובטוב לב משתה כברכת ה' אשר נתן להם. כן נראה לי דעת רש"י ומקובל לע"ד משאר פירושים שנאמרו בו.

ניתן לסייע להסבר זה מדברי רש"י (אסתר ט, כח) על הפסוק "והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור משפחה ומשפחה" – "מתאספין יחד ואוכלים ושותין יחד".

ההנחה בהסברו של הב"ח היא שהם קיימו מצוות משלוח מנות וסעודת פורים. הרב נתן נטע שפירא (חידושי אנשי שם, ג ע"ב מדפי הר"ף) הסביר באופן דומה את דברי רש"י, אך לפיו הם לא קיימו בסעודה המשותפת מצוות משלוח מנות כלל:

דודאי היו משלחין מנות בלאו הכי, ואתא לאשמועין בזה שעשו כן לשמחה יתירה כדי להרבות בשמחה בסעודת מרעים, ולא שיהא משמח כל איש ואיש בביתו לבדו. ומזה נראה שנשתרבה המנהג שהולכים בחבורות מרעים מבית לבית ואוכלין ושותין.

לדברי הרב שפירא, הם קיימו לחוד מצוות משלוח מנות, והתיאור בגמרא הוא רק בהקשר לסעודה.⁹ לפי רש"י מכאן ואילך הגמרא עוסקת בענינים הקשורים לסעודת פורים. הסיפור הראשון הוא על אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין שהיו אחים. שניהם למדו אצל רבה (פסחים לד ע"א), ושניהם היו חברים של אביי (עירובין סב ע"א), ונראה שמאחר שבסיפור הקודם נזכרו רבה ואביי, גם עליהם סופר סיפור זה. אחר כך נזכרו דברי רבא שחייב אדם לבסומי בפוריא, ולאחר מכן סופר המעשה על רבה ורבי זירא שאכלו ביחד סעודת פורים.¹⁰

⁸ הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ז ע"ב) כתב: "מחלפי סעודתייהו. זה אוכל עם זה, כך פירש רש"י. רש"י כאמור הוסיף עוד על זמני ההחלפה ביניהם.

⁹ כך גם הסביר את רש"י הרב מיכל זלמן שורקין (הררי קדם, א, סי' רו, ב).

¹⁰ הרב משה איסרליש (הרמ"א, דרכי משה שם), והרב אברהם די בוטון (לחם משנה, הל' מגילה ב, טו) יישבו את קושיית הבית יוסף, והרב יוסף תאומים (ראש יוסף, ז ע"ב) דן בדבריהם. הרב דוד הלוי, הט"ז (טורי זהב, אורח חיים סי' תרצה, ס"ק ה) והמהרש"א (ז ע"ב) הסבירו את דברי רש"י. ההנחה בשאלת מרן הבית יוסף היא שהגמרא סיפרה מעשה זה כהמשך לשני הסיפורים הקודמים שעסקו במשלוח מנות, וגם המפרשים שהשיבו לקושיית הבית יוסף הניחו כך. אך כאמור נראה שרש"י לא פירש כך, אלא שמכאן ואילך עסקה הגמרא בדברים הקשורים לסעודת פורים. הבית יוסף שאל: אם כן, מה בא סיפור זה להשמיע? אפשר להשיב על פי דברי רבנו יהונתן מלוניל (דפי הר"ף שם) שפירש: "הוא מחלפי סעודתייהו

רבנו ניסים (ר"ן, ג ע"ב בדפי הר"ף; ז ע"ב) פירש את הסיפור על אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין כסיפור מקשר בין משלוח מנות לסעודת פורים:

הוא מחלפי סעודתייהו להדדי. לא היה לאחד מהם כדי שיוכל לשלוח לחבירו ולהשאיר לעצמו, ולפיכך היו שולחין כל אחד סעודתם זה לזה כדי לאכול סעודת פורים ולקיים מצות משלוח מנות.¹¹

דברי הר"ן הללו מבוססים על פסיקת הרמב"ם (הל' מגילה ב, טו):

חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין לחבירו שנאמר "ומשלוח מנות איש לרעהו שתי מנות לאיש אחד". וכל המרבה לשלוח לרעים משובח. ואם אין לו, מחליף עם חברו – זה שולח לזה סעודתו וזה שולח לזה סעודתו, כדי לקיים "ומשלוח מנות איש לרעהו".

לפי הרמב"ם והר"ן, הסיפור על אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין בא ללמד על אפשרות לקיים מצוות משלוח מנות באמצעות החלפת הסעודות, כשמדובר באנשים שאין להם יכולת לשלוח מנות אך יש להם אוכל משל עצמם. כדברי הרמב"ם פסק גם הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה, ד).¹²

רבנו יעקב (טור, אורח חיים סי' תרצה) כתב כך:

להדדי, ורצו לקיים אותה בעניותם וקיימוה ולא חסרו דבר". שניהם היו עניים, וכשאלו ביחד את הסעודה היה להם מספיק אוכל לסעודה. גם לפי רבנו יהונתן סיפור זה לא קשור למשלוח מנות. כך הסביר גם הרב צדקיה הרופא (שבלי הלקט, סי' רא) בשם רבנו גרשום. הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ז ע"ב) כתב: "ויש מפרשים שלא היו עניים, אלא שהיו משלחין כל כך זה לזה, עד ששלחו כל סעודתם". לפיו הסיפור קשור למשלוח מנות, ובא ללמד שהם היו מרבים במשלוח מנות זה לזה, בכך שכל אחד שלח סעודה שלמה לחבירו, אך הם לא עשו כן בגלל שהם היו עניים. מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (ימי הפורים, עמ' 166) שאל מדוע רש"י לא פירש כמו הר"ן שהם החליפו סעודות זה עם זה? והשיב שזה פשוט שבמצב כזה יוצאים ידי חובה, שהרי העיקר הוא לצורך הסעודה וכדברי תרומת הדשן [נעיין בדבריו לקמן]. לכן פירש רש"י שהאחד אכל אצל רעהו בסעודתו. כאמור לעיל, נראה שרש"י הפריד, ומשלוח המנות לא נועד לצרכי סעודת פורים.

הרמב"ם (שם יד) כתב: "השמחה והמשתה אין עושין אותה אלא ביום ארבעה עשר, ואם הקדימו לא יצאו, וסעודת פורים שעשאה בלילה לא יצא ידי חובתו". בהלכה שאחר כך (שם טו) כתב: "כיצד חובת סעודה זו? שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו, ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות". המשפט הבא אחריו בהלכה זו הוא: "וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר...". הרב מיכל זלמן שורקין (הררי קדם, א, סי' רה) כתב על כך: "והנה נראה מהרמב"ם דמצות משלוח מנות היא מגוף הסעודה דחייב לשלוח לחבירו סעודת פורים כדי לשתפו בסעודתו". גם בהמשך (סי' רז, ב) כתב: "משלוח המנות הוא חלק ממצות הסעודה כמוכח ברמב"ם שם, שמנה למצוות משלוח מנות בגוף הסעודה" וכן שם (סי' רז). על כך שאל: "אם כן למה רק אם אין לו מחליף עם חברו, ולא יעשה כן תמיד אפילו ביש לו?". תשובתו היא ש"בודאי לכתחילה מצות משלוח מנות היא ליתן במתנה בלא שום פרעון מחבירו, אך אם אין לו בדיעבד יצא ידי המצווה גם באופן שיאכל כל אחד סעודת חבירו". גם הרב אשר וייס (מנחת אשר, פורים, סי' כז, א) כתב ש"לכולי עלמא נתינת המנות לצורך הסעודה היא כמבואר בדברי תרומת הדשן [בדבריו נעיין לקמן], וכן נראה מלשון הרמב"ם הל' מגילה ב, טו... ששתי מצוות אלה בחדא מחתא מחתינן להו והרמב"ם כללן בהלכה אחת". נראה להשיב שהרמב"ם לא כתב שמשלוח מנות הוא חלק ממצות הסעודה. אומנם הרמב"ם כתב את הלכות הסעודה והלכות משלוח מנות באותה הלכה, אבל אין הכרח לקשור ביניהם. לו הרמב"ם היה סובר שהמנות הן לצרכי הסעודה, היה צריך להקדים את דיני משלוח מנות ואחר כך לכתוב את דיני הסעודה. כאמור, יש אפשרות להחליף סעודות כמשלוחי מנות, ועל כן הרמב"ם כתב ש"אם אין לו" ניתן להחליף, אך אין זה מפני שמשלוח המנות נועד להיות האוכל של סעודת פורים. בוודאי אין לומר ש"לכולי עלמא נתינת המנות לצורך הסעודה היא". גם החתם סופר לא כתב שזו דעת הרמב"ם, אלא תלה נימוק זה בדברי תרומת הדשן.

צריך לשלוח מנות איש לרעהו לפחות ב' מנות לאדם אחד. ואם החליף סעודתו בשל חברו – יצא.

מדבריו משמע שאפשרות כזו היא בדיעבד. הוא לא כתב שמדובר בשני אנשים שאין להם והחליפו מנות. מכל מקום, לפי ההסבר של הרמב"ם הר"ן והטור למעשיהם של אביי בר אבין ורב חנינא בר אבין, אין להסיק שמטרת משלוח מנות היא לספק את צורכי סעודת פורים של המקבל. אומנם ישנה אפשרות שסעודת פורים תהיה מהאוכל שהתקבל במשלוח מנות כפי שמסופר בגמרא; וכן במצבים נוספים של אדם שאינו מוגדר עני אך אין לו אפשרות לקיים מצוות משלוח מנות, ועל כן הוא מחליף סעודתו עם אחר;¹³ אך לא זו המטרה העיקרית של מצוות משלוח מנות. גם במעשים הקודמים שסופר על רבי יהודה נשיאה ורב אושעיא, וכן על רבה ורב מרי בר מר, לא נאמר שהמנות שנשלחו מיועדות לסעודת פורים.¹⁴

ב. משלוח מנות – טעם המצווה ומטרתה

הרב שלמה אלקבץ (מנות הלוי, אסתר ט, טז–יז) כתב פירוש למגילת אסתר, והסביר מה מטרת המצווה של משלוח מנות: "ומשלוח מנות... כי זה רומז כי הם באגודה אחת ובאהבה ואחות, היפך מה שאמר הצורך 'מפוזר ומפורד' (שם ג, ח)". עוד כתב (שם יח–יט): "ומשלוח מנות איש לרעהו",

¹³ פוסקים דנו בחיילים שנמצאים בפעילות צבאית או אף במלחמה, ואין להם אפשרות לתת משלוח מנות. הדרך היחידה היא להחליף את ארוחת הבוקר או את ארוחת הצהריים עם חייל אחר. הבעיה שדנו בה היא שהצבא מחלק לחייל אוכל כדי שיאכל ולא כדי שייתן לאחר, שהרי ייתכן גם שהחבר לא יחזיר, ולנותן לא יהיה כלל אוכל. הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, ז ע"ב) כתב שהוא שאל את הרב יוסף שלום אלישיב "אם חייל יכול לשלוח את מנתו שמקבל בצבא לחברו בתור משלוח מנות", והשיב: "שיש לומר דחייל דומה לפועל שעובד אצל בעל הבית, כשמנהג העיר לזונו במזון של סעודת שלמה בשעתו, אם הפועל קידש אשה במזונות, מסתבר דמקודשת. אך אם בצבא מקפידים שלא יחליפו המנות, יתכן שלא יצא. אולם את הלפתן שבסעודה מסתבר שיכול לשלוח בתור משלוח מנות". בחוברת הלכה מטעם הרבנות הצבאית (הלכה כסדרה – פורים תשפ"ד, עמ' 21) נאמר שלכתחילה על כל חייל להביא עימו מביתו משלוח מנות כדי לתת לאחד מחבריו, אך כשאין אפשרות לעשות כן, אפשר לקיים את המצווה בהעברת מנת האוכל שלו לחברו. כך פסק גם הרב זכריה בן שלמה (אורות ההלכה עם הלכות צבא, עמ' 908), והאריך בעניין זה בספרו (בעמק ההלכה, א, עמ' רג–רטו).

¹⁴ הרב לוי בן חביב (שו"ת מהרלב"ח, סי' לב) כתב שכשפורים חל בשבת (כיום רק ט"ו באדר יכול לחול בשבת) יש לקיים סעודת פורים בשבת, ולפיו גם את משלוח המנות יש לתת בשבת: "ומנות איש לרעהו" זמנם הכי הוא [= בשבת], כי המנות הם מהסעודה שהוא עושה לעצמו **לפעמים**, כדאמרינן מחלפי סעודתייהו אהדי, והוא מבואר". יושם לב: **לפעמים** לאדם אין ברירה והוא משתמש במשלוח המנות שהוא קיבל לצורכי סעודת פורים, אבל אין זה אומר שייעודה העיקרי של מצוות משלוח המנות היא להשתמש באוכל ובמשקה לצורכי הסעודה. הרב דוד בן לוי (ספר המכתם, ה ע"א), והרב אהרון הכהן מלונגיל (אורחות חיים, הל' פורים אות לו; כלבו סי' מה) כתבו שמסיבה זו מאחרים את הסעודה ליום ראשון, "והטעם שאין עושין אותה בשבת משום דלא מצו לקיומי ומשלוח מנות איש לרעהו". צריך לאפשר להשתמש במנות הללו לצורכי הסעודה, אך אין זו טעם המצווה של משלוח מנות. יש להעיר שבשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרפח, ו) הוא עסק בדיני פורים שחל בשבת, ולא נזכר מתי נותנים משלוח מנות. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה, ס"ק יח; שער הציון אות כט) כתב שמדברי הפוסקים משמע שגם משלוח מנות הוא ביום ראשון, וכך הוא המנהג. אך הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים סי' קנה, א) כתב שאין להפריד בין משלוח מנות למתנות לאביונים, ועל כן גם משלוח מנות הוא ביום שישי. את משלוח המנות והמתנות לאביונים יש לתת בימי הנס, ב"ד באדר או בט"ו באדר, רק את הסעודה דוחים ליום ראשון. יש להעיר שלא ברור מדוע אי אפשר להפריד בין משלוח מנות למתנות לאביונים. בנוגע לזמן הסעודה, בהרחבה בשיעור יב: זמן הסעודה בפורים משולש.

כמו שהיה עניינם כאיש אחד להיקהל כל אחד עם חברו, היפך 'איש צר ואויב' (שם ז, ו), לשון רמיה, האומר עם אחד מפוזר". מכאן שמטרת משלוח המנות היא לבטא אחווה ורעות.¹⁵

הרב יואל סירקיש, הב"ח (בית חדש, אורח חיים סי' תרצה, ה) הסביר באריכות רבה מה הטעם של שתי המצוות – משלוח מנות ומתנות לאביונים:

ולעד"נ בטעם מנות ומתנות אלו, שהוא כדי שתהא השמחה, כוללת שמחת עבודת יוצר הכל – והם המתנות לאביונים, וגם כן כוללת שמחת האדם עם אוהביו וריעיו – והם המנות. ובהיות שהתשועה בפורים היתה כוללת שתי תשועות: האחת, שנפרע לנו מכל צרינו ונקם נקמתנו; שנית, שהושיע לנו עד שלא נפקד מאתנו איש, והם באמת שתי מתנות טובות ומרומזים יפה בשתי מתנות שנתן אחשורוש. האחד – בית המן שבזה נפרע לנו מצרינו, והשני – נתינת הטבעת שלא יפגע בנו שום אויב וצר. וכן כתוב "ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן" (אסתר ח, א) וכתוב "ויסר המלך את טבעתו... ויתנה למרדכי" (שם ב). ועל כן לזכר אלו שתי מתנות תיקנו לנו חכמינו ז"ל בין בשמחת עבודת היוצר, ובין בשמחת האדם עם אוהביו וריעיו, ליתן מידו ומהונו שתי מתנות לזכר שתי תשועות אלו על ידי מתנות שנתן אחשורוש לא ילוזו מנגד פנינו. והנה לאשר "לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים טו, יא) "ורבה העזובה [בקרוב הארץ]" (ישעיהו ו, יב) מצוה לחלק ולתת לכל אביון מתנה אחת כי כך כתבו הקדמונים, והשכל גם כן יחייב אותו. כי מי שיש לו מאה זהובים ליתן לעניים שגדול שכרו כשיחלקם למאה עניים מאשר יתן כל מאה זהובים לעני אחד או לשנים ושלושה כי זה שנתן למאה החיה מאה נפשות. אבל בשמחת האדם עם אוהביו וריעיו אולי לא ימצאו לאדם אוהבים רבים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (בבא בתרא טז ע"ב) "או חברא כחברי דאיוב או מיתותא", וכן אמרו (משנה אבות א, ו) "קנה לך חבר", על כן המצווה לשלוח שתי מנות לרעהו הטוב להיות שמח ושש עמו על שתי תשועות אלו כנזכר. "ישמע חכם ויוסף לקח" (משלי א, ה).

מטרת משלוח המנות היא חיבור ושמחה של אדם וריעיו כדי להודות לה' על התשועה. בהמשך כתב הב"ח (שם ו) שוב:

טעם משלוח מנות הוא כדי שיהא שמח ושש עם אוהביו וריעיו, ולהשכין ביניהם אהבה ואחווה ורעות.¹⁶

¹⁵ דברים דומים כתב המהר"ל (אור חדש, אסתר ט, כב). הרב יהודה אריה ליב אלטר (שפת אמת, שמות פורים, שנה תרלא [שנת תרס"א]) כתב: "ומצות משלוח מנות נראה לבוא לאהבת ישראל". הרב צדוק הכהן מלובלין (ישראל קדושים, אות ח) כתב: "וזהו ענין משלוח מנות איש לרעהו דפורים להתחבר יחד להיות ריעים אהובים ועל ידי יחוד בני ישראל זה עם זה להיות גוי אחד, על ידי זה זוכים גם כן להתיחד עם דודם שלמעלה. וכענין מתן תורה על ידי דוידן שם ישראל כאיש אחד בלב אחד". הרב צדוק הכהן מלובלין (מחשבות חרוץ, אות יט) כתב: "משלוח מנות וגו' הוא בשביל התחברות". במקום אחר (רסיסי לילה, אות כא) כתב: "על ידי משלוח מנות איש לרעהו דזהו דרך שמחה ושלות הלב. וזהו עיקר שמחת אמת כאשר יש לו טובת עין להנות מחלקו לאחרים מה שאין כן צר עין אין קרוי עשיר כלל כי אין שמח בחלקו על ידי שעינו צרה בשל אחרים". הרב יעקב חיים סופר (כף החיים, אורח חיים, סי' תרצה ס"ק לח) כתב: "והא דתיקנו לשלוח לעשיר, נראה כדי שיהיה אהבה בישראל. שע"י שזה שולח לזה וזה לזה, יהיה אהבה ביניהם". ראה עוד: הרב יהושע וייצמן ("שיתוף הקנין במשלוח מנות", מיטב הארץ, עמ' 185–188).

¹⁶ הרב אשר וייס (מנחת אשר – פורים, סי' כז, א) כתב שדברי הב"ח הללו תואמים לדברי מנות הלוי "אך הב"ח כתב כן ליישב שיטת רש"י בהך דמיחלפי סעודייתיהו... ולא כתב כן אליבא דהלכתא". יש להעיר שהב"ח כתב קודם לכן ובהרחבה את טעם מצוות משלוח מנות ברוח זו, ולא רק לשיטת רש"י.

ביטוי הרעות הוא בלשון הפסוק "איש לרעהו". היה אפשר לכתוב משהו מעין: 'ומשלוח מנות איש לאחר', אם כי ברור שגם כשאדם נותן מנות זר שהוא אינו מכיר כלל, הוא מקיים בכך המצווה. אומנם פעמים רבות המילה "רעהו" מופיעה בפסוקי המקרא כביטוי לאדם אחר ולא דווקא חבר קרוב, אך בהקשר למשלוח מנות נראה שהכוונה היא להתחדשות וחיזוק הרעות בין קרובים וידידים. לא נזכר כלל בדברי הרב שלמה אלקבץ ובדברי הרב יואל סירקיש שהמטרה של משלוח מנות היא מתן אוכל לשם סעודת פורים.

הרב ישראל איסרלן (תרומת הדשן סי' קיא) כתב:

שאלה: בני אדם השולחים לחבריהם בפורים חלוקים וסדינים וכי האי גוונא, יוצאים ידי משלוח מנות או לאו?¹⁷

תשובה: יראה דאין יוצאים בהן. [א] דנראה טעם דמשלוח מנות הוא כדי שיהא לכל אחד די וספק לקיים הסעודה כדינא, כדמשמע בגמ' (ז"ע"ב) ד"אביי בר אבין ורב חנינא בר אבין הו מחלפים סעודותיהו בהדדי", ונפקי בהכי משלוח מנות. אלמא דטעמא משום סעודה היא. [ב] ותו נראה דלא אשכחן בשום מקום דמיקרי מנות אלא מידי דמיכלי או דמשת. וכן דקדק הרמב"ם בלשונו שכתב "וחייב לשלוח שתי מנות של בשר או שתי מיני תבשיל או שתי מיני דאוכלים", ונראה דשתייה בכלל אכילה. ובמתנות לאביונים כתב [הרמב"ם] "מעות או מיני מאכלים", אלמא דגבי משלוח מנות סבר דווקא מידי דמיכלי.

תרומת הדשן השיב שלא יוצאים ידי חובת משלוח מנות בשליחת חפצים או דברים שהם אינם מאכל או משקה. הוכחה [א] היא מהמסופר על אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין שהחליפו את סעודותיהם, וכל אחד מהם קיים בכך מצוות משלוח מנות. הוכחה [ב] היא מכך שבמקרא הוראת המילים "מנה" או "מנות" קשורה לאוכל או לשתייה.¹⁸ מדבריו משמע שמשלוח המנות איש לרעהו נועד למתן אוכל לסעודת פורים.

נראה שהרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' קצו) הוא הראשון שהצביע על שני טעמים שונים למצוות משלוח מנות:

והנה ראיתי בזה ב' טעמים. בתרומת הדשן (סי' קיא) כתב כדי שיהיה הרווחה לבעלי שמחות, אולי לא יספיק לו סעודתו הרי חברו מסייעו עיין שם.¹⁹ אך בספר מנות הלוי להרבנות השלום

¹⁷ הרב יוסף יוזפא אוסטרייכר תיעד את מעשיו, הנהגותיו ופסקיו של רבו הרב ישראל איסרלן, מחבר תרומת הדשן, בספר לקט יושר. ייתכן ששאלה זו נשאלה בעקבות מה שהוא סיפר (לקט יושר [מהד' מכון ירושלים] אורח חיים א, הל' פורים אות כז): "וזכורני שאמר הגאון ז"ל שהיה רב אחד שקורא בקול רם 'ומשלוח מנות איש לרעהו' וקורא 'ומתנות לאביונים' כאשר המגילה. והיה עני אחד אמר: את שלו קורא בקול רם, כי היה מנהג באותה העיר שהבעלי בתים שלחו להרב מנות יפות ונכבדות בפורים, כגון פשתן לעשות סדינים, ואת שלנו קורא בקול נמוך! וכמדומה לי הגאון זצ"ל קורא גם ומתנות לאביונים בקול רם".

¹⁸ "ולקחת את החזה מאיל המלואים... והיה לך למנה" (שמות כ, כו); "ונתן לפנינה אשתו ולכל בניה ובנותיה מנות. ולחנה יתן מנה אחת אפים..." (שמואל א א, ד-ה); "אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו..." (נחמיה ח, י); "לתת מנות לכל זכר בכהנים..." (דברי הימים ב לא, יט); ועוד. גם בלשון חכמים המילים "מנה" או "מנות" מופיעות פעמים רבות כביטוי לאוכל.

¹⁹ על דברי תרומת הדשן הוסיף החתם סופר: "וי"ל אפילו אית ליה טובא, מכל מקום תיקנו כך שלא לבייש מי שאין לו כבסוף מס' תענית [כו ע"ב], ואם כן כשם שאם באמת אין לו די ספוקו אין במחילתו כלום אלא אפילו אית ליה, מכל מקום לא ימחול משום שלא לבייש". דברים דומים כתב הרב שלמה גאנצפריד (אפריון – לפורים [מהד' תשפ"ג] עמ' קלח). לפיו, תיקנו קודם לשלוח מנות איש לרעהו כדי שעניים לא יתביישו, כי הכול שולחים מנות איש לרעהו, ואז לתת מתנות לאביונים. הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, ג, סי' רלז) ציין שיש מחלוקת באחרונים מה המטרה של משלוח מנות, וכתב: "ולעניות

והריעות, היפך מרגילתו של הצר שאמר "מפוזר ומפורד", פירוש במקום שראוי להיות עם אחד הנם מפוזרים ומפורדים במחלוקת, לכן תקנו משלוח מנות.

לפי תרומת הדשן מצוות משלוח מנות תלויה במקבל, ולכן עיקר המצווה במשלוח המנות הוא שיהיה למקבל אוכל לסעודת פורים. לעומת זאת, לפי מנות הלוי עיקר המצווה תלוי בשולח, עליו להראות אהבה וחיבה למקבל, ועל ידי זה תרבה האחוה והרעות ביניהם. לפי הסבר זה יצא שתשובתו של הרב שלמה אלקבץ לשאלה אם אדם ששלח ספרים, בגדים או חפצים אחרים כמשלוח מנות יצא ידי חובה תהיה אחרת. לפיו, הוא יצא ידי חובה כי הוא הראה אהבה וחיבה למקבל.

הרב שמחה רבינוביץ (פסקי תשובות, אורח חיים סי' תרצה, אות ט) כתב שיש בדברי האחרונים למעלה מעשרים נפקא מינות בין תרומת הדשן לבין מנות הלוי על בסיס ההנחה שיש ביניהם מחלוקת עקרונית, "שלפי אחד מהטעמים דלעיל יוצא ידי חובה, ולטעם השני אינו יוצא. ולמעשה יש לחשוש ולקיים מצוות משלוח מנות באופן שיצא ידי חובתו לפי שני הטעמים, ועל כל פנים לאדם אחד".²⁰

לאחר בקשת המחילה מהחתם סופר ומרבנים ומתלמידי חכמים גדולי עולם שסברו כמותו והציעו עוד נפקא מינות בין תרומת הדשן ובין מנות הלוי, נראה להעיר על הבנה זו של דבריהם. ברמה העקרונית קשה לקבל שעל סמך פירוש רעיוני של הרב שלמה אלקבץ למגילת אסתר, אפשר להסיק מסקנה הלכתית ולומר שאפשר לצאת ידי חובה במשלוח מנות של ספרים, בגדים או חפצים אחרים שאינם מאכל ומשקה.²¹ בגמרא מסופר על אמוראים ששלחו זה לזה מאכל ומשקה כמשלוח מנות, וכן הרמב"ם והשולחן ערוך כתבו במפורש שיש לשלוח מאכלים.²² נראה שכוונתו של הרב שלמה אלקבץ היא שמצוות משלוח מנות היא כשאדם שולח אוכל ומשקה לחברו, ובכך הוא מראה

דעתי נראה דאף שעיקרו לצדקה מ"מ כדי שלא לבייש את העניים תיקנו חז"ל בעיקר התקנה שגם העשירים יקבלו משלוח מנות אוכל, שהרי לקבל אוכל מחבירו נראה בזיון שהוא כ"כ אביון שצריך לקבל אוכל, ע"כ שפיר תיקנו המצוה מדברי קבלה לשלוח לכל אחד מנות אוכל אפילו עשיר.

²⁰ אחרונים רבים עסקו בנפקא מינות הללו. ראה: הרב יצחק ליברמן (ימי הפורים, עמ' קמד-קמב); הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ("מצות משלוח מנות בפירות שביעית", משנת יעבץ, אורח חיים סי' פ, ג); הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחיה דעת, ו, סי' מה; "הלכות משלוח מנות", חזון עובדיה – פורים, עמ' קיז-קסד). הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ], עמ' תרצה-תשג) מנה ט"ז טעמים למצות משלוח מנות, נ"ו נפקא מינות ביניהם; הרב יעקב אריאל ("משלוח מנות", באהלה של תורה, ב, סי' קח); הרב אשר וייס ("במצות משלוח מנות", מנחת אשר – פורים, סי' כז, א); הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, ז ע"א-ע"ב; י ע"ב; יז ע"א); הרב חיים שלום הלוי סגל (בירורי חיים, א, סי' לב); הרב יהודה סרבניק ("מצוות משלוח מנות וטעמיה", בתוך: כי שרית, עמ' 164-165); הרב יוסף צבי רימון (פורים – הלכה ממקורה, עמ' 207-235); ורבים נוספים. שוב, אחר בקשת מחילה מגדולי עולם, נראה לענ"ד שאין מחלוקת עקרונית בין תרומת הדשן ובין מנות הלוי, וממילא אין הכרח ליצור נפקא מינות ביניהם.

²¹ גם הרב יואל סירקיש כתב בבית חדש (אורח חיים סי' תרצה, ו), שהוא ספר הלכה, שמטרת משלוח מנות היא להשכין אהבה, אחווה ורעות, אם כי החתם סופר לא ציין את דברי הב"ח.

²² הרב שלמה אלקבץ (מנות הלוי [מהד' ירושלים תשס"ח], הקדמה, עמ' א) כתב שהוא שלח את ביאורו למגילת אסתר לחותנו ביום פורים "ובעד השלח אשר ישלחו הבחורים ביום פורים, שלחתי באור זה שלוח אליו ואקרא שמו מנות הלוי". משמע שהוא ראה במשלוח ספר זה משלוח מנות. גם הרב משה איסרליש, הרמ"א (מחיר יין [מהד' ירושלים תרפ"ו], הקדמה, עמ' ד) כתב שבשל מגפה משפחתו נאלצה לנדוד למקום שלא היה להם בו מספיק אוכל, והוא כתב חיבור זה לכבוד אביו במקום משלוח מנות שלא היה בהישג ידו. הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, ז ע"א) ציין רבנים נוספים שכתבו ספרים וחיידושי תורה וכתבו שהם שלחו אותם כמנות, אך לפיו "יתכן שכל זה לא כתבו אלא במליצה, ולא להלכה שיצאו בזה משלוח מנות... יתכן שאלה שמוסיפים למשלוח מנות, גם ספר או מכתב עם חיידושי תורה, יש בזה טעם לשבח", אבל לא יוצאים בזה ידי חובה.

לו חיבה ורעות. החבר שקיבל לא חייב לאכול את האוכל הזה, ובוודאי שאינו חייב לאכול אותו בסעודת פורים.

על דברי תרומת הדשן בהוכחתו הראשונה יש להעיר שבמעשי האמוראים שנזכרו בגמרא לא נאמר שמשלוח המנות נועד לצורך סעודת פורים. לא ברור מה העניין בכך שכל אדם ייתן לחברו את האוכל של סעודת פורים. וכי רב מרי היה חייב לאכול בסעודת פורים דווקא תמרים ומאפה מקמח מתוק כי זה מה שרבה שלח לו? וכי רבה היה צריך לאכול בסעודת פורים דווקא זנגוויל ופלפלים חריפים כי זה מה שרב מרי שלח לו? מדוע סעודת פורים של אדם ובני ביתו תהיה תלויה במה שאחרים ישלחו להם, ויהיה עליהם לאכול בסעודה מאכלים שאינם טעימים להם, או שהם אינם רגילים לאוכלם?²³ כמו כן, יש מצבים שאדם אחד מקבל כמות גדולה של משלוחי מנות מהרבה אנשים. האם יידרש ממנו לאכול מכל משלוחי המנות כי הם נשלחו אליו לצורך סעודת פורים? ובמקרה הפוך, האם בעל משפחה גדולה צריך להמתין ולא לאכול סעודת פורים עד שאחד מחבריו יביא לו משלוח מנות, בהנחה שהוא יביא כמות שתספיק לכל המשפחה? המציאות המוכרת כיום, ויש להניח שכך היה גם בעבר, היא שחלק ניכר ממשלוחי המנות הם מיני עוגות וממתקים או פירות, ולא מאכלים שמתאימים לסעודה.²⁴ המקיימים סעודת פורים בבתייהם מכינים את מאכלי הסעודה מראש, ולא מסתמכים על משלוחי המנות שיביאו להם. האם השולח לא יצא ידי חובת המצווה כי המקבל לא אכל אותם בסעודה?

אין הכרח להסביר מהסיפור על אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין שהחליפו את סעודותיהם, שמשלוח מנות נועד לצורכי סעודת פורים. כאמור לעיל, בגמרא בבבלי ובירושלמי לא נזכר שזו מטרת משלוח המנות, וכן רש"י הסביר שהחלפת הסעודות ביניהם הייתה כדי שכל שנה הם יאכלו את סעודת פורים ביחד, פעם בביתו של האחד, ושנה אחר כך בביתו של האחר, וחוזר חלילה. הנהגה זו היא בהקשר של סעודת פורים ואיננה קשורה כלל למצוות משלוח מנות. כמו כן, הטור פסק להלכה שאם שניים החליפו ביניהם את סעודותיהם, הם יצאו ידי חובת משלוח מנות, אך מלשונו משמע שהם יצאו בדיעבד ואין זה לכתחילה. גם לפי הרמב"ם והשולחן ערוך אפשר אומנם לצאת ידי חובת משלוח מנות בהחלפת סעודת פורים זה עם זה, אם יש צורך בדבר כשמדובר בעניים או מסיבה אחרת, אך עדיין אין להסיק מכך שמצוות משלוח מנות נועדה לספק למקבל את צורכי סעודת פורים.

נראה להסביר את דברי תרומת הדשן באופן הבא. תשובתו מוכיחה מדוע הוא שלל את האפשרות לשלוח בגדים וחפצים אחרים שאינם מאכל ומשקה. ההוכחה השנייה היא ברורה, ולפיו "מנה" או "מנות" הן אוכל ומשקה ולא לדבר אחר, וכפי שפירט הרמב"ם ממה צריך להיות משלוח המנות. דבריו בהוכחה הראשונה הם: "טעם דמשלוח מנות הוא כדי שיהא לכל אחד די וספק [= ומספיק] לקיים הסעודה כדינא". כוונתו שיש לשלוח דווקא מאכל ומשקה כדי שמשלוחי המנות יוכלו גם להיות תשתית בסיסית לסעודת פורים למי שזקוק לכך, וכפי שסופר על אביי בר אבין ורב חנינא בר

²³ אביי, שהיה השליח של רבה ושל רב מרי להביא את משלוחי המנות ההדדיים, אמר כשהביא את משלוח המנות מרב מרי לרבה: "השתא אמר מר [רבה]: אנא שדרי ליה חוליא ואיהו שדר לי חורפא". רבה יאמר שאני שלחתי לרב מרי מאכלים מתוקים, ורב מרי שלח לי מאכלים חריפים. המהרש"א (חדושי אגדות שם) פירש: "אמר אביי דרך בדיחותא, כי שלח לו מרי שהוא דבר היפך ממה ששלח לו רבה. דאיהו שלח לו דבר מתוק לחיך, ומרי שלח לו דבר חריף ומר, כשמו מרי".

²⁴ הרב יוסף יוזפא אוסטרייכר (לקט יושר, אורח חיים א, הל' פורים אות כח) כתב בשם רבו: "ואמר שיוצא אדם אם שלח אדם לחבירו בפורים תאנה אחת ותמרה אחת, אף על פי ששניהם אינם שוים פרוטה אחת". כמות אוכל כזו אינה מספיקה לסעודת פורים.

אבין שהיו עניים והשתמשו באוכל שבמשלוחי המנות לצורכי הסעודה, אך אין כוונתו שמטרת התקנה לשלוח מנות היא לספק את צורכי סעודת הפורים של המקבל.²⁵

ג. מצבים שונים במשלוח מנות

אחרונים כתבו מספר רב של נפקא מינות בין תרומת הדשן למנות הלוי. נעיין בכמה מהן, ונסביר את הדברים על בסיס ההבנה שאין מחלוקת בין תרומת הדשן למנות הלוי.

1. כשהמקבל לא רוצה לקבל או מוחל

הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה, ד): "ואם שולח מנות לרעהו והוא אינו רוצה לקבלם, או מוחל לו, יצא".²⁶ על דברי הרמ"א כתב הרב חזקיה די סילוה (פרי חדש שם): "תימא, דזה מנין לו". אם כוונתו מה המקור לדבריו, אזי הרמ"א (דרכי משה שם) עצמו כתב שמקור הדין הוא מדברי המהר"י ברין [= מוכר יוטר כמהר"י ברונא], וכך כתב בשמו: "וכתב עוד דאם אחד מחל על מנתו, מנתו מחולה, דאין אדם מקבל מנות בעל כרחו".

כאמור לעיל הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' קצו) כתב שיש שני טעמים למשלוח מנות, ולפי בעל מנות הלוי המטרה היא להראות חיבה:

אם כן י"ל כיון ששלח והראה חיבתו אעפ"י שזה מוחל לו, כבר יצא ידי חובתו. ויפה כתב פרי חדש מנא ליה למהר"י ברין ולרמ"א שכתב משמו להכריע בזה.

לפי הסבר החתם סופר, הרמ"א הכריע כדעת מנות הלוי, ועל כך שאל הפרי חדש על בסיס מה הכריע הרמ"א כמו מנות הלוי. יוצא לפי החתם סופר, שתרומת הדשן חלק על פסק הרמ"א, ולפיו אם אדם לא רצה לקבל את משלוח המנות או מחל לשולח, השולח לא קיים המצווה. על דברי החתם סופר הללו שאל הרב אשר וייס (מנחת אשר – פורים, סי' כז, א):

וזה תימא, דהאיק נימא דעזב הרמ"א טעמא דתרומת הדשן שהיה מגדולי פוסקי אשכנז ובכל מקום הלך הרמ"א לאורו והלך אחרי מנות הלוי שהיה מקדושי ספרד בן דורו ודבריו נאמרו על פי דרש. ועוד, דהלא הרמ"א הביא את דברי תרומת הדשן האלה שאינו יוצא ידי חובת משלוח מנות אלא בדברי מאכל ולא בדברים אחרים, עיין בדרכי משה סי' תרצה ס"ק ז. הרי שהלך בדרכו.

אכן הרמ"א (שם) כתב:

כתב מהר"ל (הל' פורים סי' טו, עמ' תל) דטוב לשלוח מיני מאכל ומשקה, דדברים אחרים אינם קרויים מנות. וכן כתב בתרומת הדשן סימן ק"א, וכתב עוד דאם שלח דברים אחרים

²⁵ הרב יוסף יוזפא אוסטרייכר (לקט יושר, אורח חיים א, הל' פורים אות ד) כתב: "הכל חייבים בשלוח מנות, ובחזירה מבית לבית יוצאים, טוב לשלוח מיני מאכל קודם אכילה". יש עדיפות לשלוח משלוח מנות לפני האוכל, אבל אין חובה לעשות כן. הסיבה היא כאמור כדי שמי שירצה יוכל להשתמש במשלוח המנות לצורכי הסעודה, אך אין זו מטרת המצווה. הרב ישראל איסרלן (שו"ת תרומת הדשן, סי' קי) תיאר את סדר היום בפורים, כדי להסביר מדוע יש שמתחילים את הסעודה לקראת סוף היום וממשיכים את הסעודה בערב בליל ט"ו באדר: "בארבעה עשר שחרית צריך שיהיו בקריאת מגילה, ואחר כך הוא טרוד ושולח מנות ומתנות לאביונים, ואין פנאי לאכול בסעודה בשמחה ובתענוג. ולכך קבעוה קדמונינו מקצתה בערב ולהתחיל מבעוד יום גם כן קודם תפילת ערבית, כדי לקיים מצות סעודה ביום שהוא עיקר. ונמשך ביה מאז בפנאי ובתענוג עד הלילה ובלילה עצמה וחשיב הכל סעודה אחת". זהו אכן סדר היום המקובל, אך כאמור אין חובה לתת משלוח מנות לפני הסעודה, כתנאי לסעודה וכחלק ממנה.

²⁶ הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצו, ו) כתב שוב על מצב שבו המקבל מוחל כשהוא אבל: "ואם אין בעיר אלא האבל עם אחר, חייב לשלוח לאבל כדי לקיים לשלוח מנות, אא"כ מחל האבל על מנתו".

נראה להסביר את דברי הרמ"א בנוגע למי שלא רוצה לקבל באופן הבא: הרמ"א מסכים בוודאי שמשלוחי מנות הם דברי מאכל ומשקה ולא דברים אחרים, וכפי שכתב תרומת הדשן. אך אם המקבל לא אכל את האוכל בסעודת פורים מסיבה כלשהי (המקבל נתן את המשלוח למישהו אחר; האוכל לא היה טעים למקבל; המקבל קיבל הרבה משלוחי מנות ואינו יכול לאכול את כולם; המקבל קיבל את משלוח המנות לאחר שהוא כבר סיים לאכול סעודת פורים; ועוד), השולח עדיין קיים את המצווה. כך גם במקרה שהרמ"א כתב עליו. המקבל יכול לקבל את משלוח המנות, אך הוא הודיע שהוא אינו מעוניין לקבלו מסיבה כלשהי. נראה שגם במקרה זה השולח יצא ידי חובה. יש להבחין בין "משלוח מנות איש לרעהו" ובין "מתנות לאביונים". "מתנות לאביונים" – קניין מתנה הוא פעולה שעניינה מעבר של חפץ מאדם לאדם, מתנות לאביונים הן פעולה קניינית שבה הנותן מעניק מתנה לעני, והמתנה חייבת להיות בידי המקבל. במשלוח מנות הפעולה היא המשלוח שאמור להגיע לידי המקבל, אך אם מסיבה כלשהי המקבל אינו מעוניין במשלוח, השולח יצא ידי חובה.

בנוגע למקבל שמוחל, הסביר הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה סי' תרצה, ס"ק כג): "או מוחל לו – רוצה לומר שאומר הריני כאלו התקבלתי". גם לפי תרומת הדשן השולח יוצא ידי חובה, מאחר שהמקבל מתייחס למשלוח המנות כאילו קיבל אותו. כאמור, גם במצב שהמקבל לוקח לרשותו את משלוח המנות, אך הוא לא יאכל ממשלוח המנות בסעודת פורים מסיבה כלשהי, בוודאי שהשולח קיים את המצווה.²⁷

2. כשהשולח אנונימי

בנו של החתם סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (שו"ת כתב סופר, אורח חיים סי' קמא) דן במקרה הבא: "מי ששולח מנות לרעהו, ואין המקבל יודע מי שלח לו. אם יוצא המשלוח מצות משלוח מנות?". לדבריו התשובה לשאלה תלויה במחלוקת תרומת הדשן ומנות הלוי. לפי תרומת הדשן השולח קיים מצווה כי מטרת המצווה היא אוכל לסעודת פורים, והמקבל יכול לאכול את המשלוח גם כשאינו יודע מי שלח לו. אך לפי מנות הלוי, שכתב שטעם המצווה:

משום חיבה שלום וריעות, וכן משמע לשון 'איש לרעהו', בוודאי אינו יוצא כשאינו המקבל יודע מי המשלח, דאין שלוח כזה דרך חיבה וריעות ואינו מקרב לבבות. וכיון שהחזקנו דינו של הרמ"א דיוצא כשאינו מקבלו וכטעמא דמשלוח מנות משום חבה וריעות, ממילא נשמע דאינו יוצא כשאינו המשלח יודע מי שלח לו. כנלפע"ד.

נראה שאין הכרח לומר כך. לפי מנות הלוי השולח האנונימי יוצא ידי חובה. יש להניח שהמקבל מבין שמי מקרוביו ואוהביו שלח לו את משלוח המנות. מי שצריך לבטא אהבה ורעות הוא השולח, המקבל לא צריך לבטא שום אהבה ורעות בחזרה, ועל כן הוא כלל לא חייב לדעת מי מקרוביו ואוהביו שלח לו. דברי הכתב סופר: "ואינו מקרב לבבות" לא מופיע בדברי מנות הלוי. מנות הלוי רק כתב שהשולח מביע אהבה ורעות. מאידך, גם לפי תרומת הדשן, מה התועלת שאדם יאכל מאכל כשהוא לא יודע ממי הוא קיבל? אם הוא כה עני שאין לו אוכל לסעודת פורים, הלא ביכולתו לפנות לתמחוי או לגבאי צדקה כדי לקבל אוכל. (מלבד העובדה שאדם אינו רשאי לאכול מאכלים אם אינו יודע את טיב כשרותם).²⁸

²⁷ עוד בעניין זה, ראה: הרב מאיר שלזינגר ("מחילה במשלוח מנות", כי שרית, עמ' 169–175).

²⁸ הרב שמחה בונים סופר (שו"ת שבט סופר, אורח חיים סי' כג), בנו של הכתב סופר ונכדו של החתם סופר, עסק גם כן במחלוקת תרומת הדשן ומנות הלוי.

3. כשהשולח לא מודע ששלחו בשמו

הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש, פורים, עמ' קנא-קנב) ציין את דברי הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תרצו, ג) שכתב שאם אדם לא נמצא בביתו, ובני ביתו שולחים מנות בשמו שלא בפניו, "ודאי לאו כלום היא". הרב פרנק כתב שלכאורה דברי ערוך השולחן:

הם ע"פ הטעם שכתב בספר מנות הלוי שכתב שמטרת משלוח מנות הוא להרבות אהבה ואחוה בין איש לרעהו, וכשהוא בעצמו לא שלח אלא אחר זיכה לו אין קירוב לבבות בינו לבין המקבל. אבל לפי הטעם שכתב תרומת הדשן שהוא משום הרווחה לבעלי שמחות, כדי שיהיה למקבל במה לעשות סעודת פורים... סוף סוף הגיע לתכלית המכוון.

הרב יוסף כהן (שם) העיר שהשולח מנות בשביל משהו אחר שלא בפניו הרי זה "דומה לשולח בעילום שם, דמה לי אם המקבל לא יודע מי הוא המשלח, או ששלחו בשביל השולח ללא ידיעתו, שכל זמן שהוא בלא ידיעת שניהם אין זה דרך חיבה ואינו מקרב לבבות". אפשר לומר שהמקבל לא חייב לדעת מי מבין רעיו שלח לו משלוח מנות, הוא מניח שיש משהו מרעיו וקרוביו ששלח לו את המשלוח. אך נראה שכאן הסיבה מדוע השולח לא יוצא היא אחרת לגמרי, כי הוא אינו מודע כלל ששלחו את המשלוח בשמו.

הרב פרנק כתב שערוך השולחן סבר כמנות הלוי. בערוך השולחן כתב (שם סי' תרצה, יג) על מצוות משלוח מנות: "והטעם מפני השמחה, ולא מפני שאין להשתלח מה לאכול". וכן כתב (שם יז): "עיקר המשלוח מנות הוי משום שמחה". ערוך השולחן לא פירט מה הכוונה משום שמחה, ונראה שהכוונה היא לשמח את המקבל, ובמובן מסוים דבריו דומים לדברי מנות הלוי. אך בהמשך אותו סעיף (שם יז) כתב: "ואם שלח מיני בשר ונמצאו אחר כך טריפה, וודאי דלא יצא. וכן בשולח מעות או חפץ או אפילו מיני אוכלים שאינם ראויים לאכילה כמו שהם כמו בשר חי, לא יצא". לפי מנות הלוי היה אפשר לומר שהנותן הביע חיבה לרעהו במשלוח המנות, אף על פי שהתגלה אחר כך שהאוכל טרף או אינו ראוי למאכל מסיבה כלשהי, ולכאורה הדין צריך להיות שיצא ידי חובתו. לפי תרומת הדשן הדין הוא שלא יצא, כי המקבל אינו רשאי לאכול מאכלים אלו בסעודת פורים, וכפי שכתב ערוך השולחן. ובכל זאת, הרב פרנק הסביר שעמדת ערוך השולחן היא כדברי מנות הלוי.²⁹

סיכום

התמקדנו בשלושה נושאים שאחרונים עסקו בהם בהקשר של טעם מצוות משלוח מנות על פי הרב ישראל איסרלן – תרומת הדשן, והרב שלמה אלקבץ – מנות הלוי. כאמור, גם לסוברים שיש שני טעמים מובילים למצוות משלוח מנות, נראה שאין הכרח להסביר את הנפקא מינות בין הטעמים באופן שהוצע, ואפשר גם להסביר באופן שונה מה תהיה עמדת תרומת הדשן ומנות הלוי בשאלות שדנו בהם.

לדברינו הרב ישראל איסרלן – תרומת הדשן לא התכוון לומר שמטרת משלוח מנות הוא מתן אוכל ומשקה לצורכי סעודת פורים של המקבל, והרב שלמה אלקבץ לא התכוון לומר שמשלוח מנות הוא רק ביטוי הבעה של אחווה ורעות של השולח, ולא משנה מה מכיל משלוח המנות.

²⁹ להלן רשימה חלקית של נושאים שאחרונים דנו בהם וכתבו שיש נפקא מינה בין תרומת הדשן ובין מנות הלוי: השליח איבד את משלוח המנות לפני שהמשלוח הגיע לידי המקבל, או שהמשלוח נגנב ממנו; כשהמשלוח הוא ממאכלים שאסור למקבל לאכול אותם מסיבות רפואיות; כשהשולח או המקבל לא יאכל את המאכלים שבמשלוח כי אין להם את הכשרות שהוא רגיל לאכול; ועוד.

- נראה שהרב ישראל איסרלן והרב שלמה אלקבץ מסכימים על ההלכות הבאות:
- א. משלוח מנות הוא שתי מנות לאיש אחד, דברי מאכל ומשקה בלבד, על פי משמעות המילה "מנות" בכל מקום כדברי תרומת הדשן, וכפי שכתוב בגמרא, ברמב"ם ובשולחן ערוך. אין להביא חפצים אחרים כמשלוח מנות. המאכלים צריכים להיות ראויים לאכילת בני אדם (גם אם השולח או המקבל אינם אוכלים מאכלים אלו מסיבות שונות – בריאות, כשרות מסוימת, ועוד).
- ב. המטרה של המצווה לפי הרב שלמה אלקבץ, וכן כתב הרב יואל סירקיש שהנותן יביע בכך אהבה ורעות, או כדברי ערוך השולחן: המטרה לבטא שמחה. תרומת הדשן לא התייחס ישירות בדבריו לפן של ביטוי האהבה ורעות בעת מצוות משלוח מנות, וכאמור לעיל, כך נראה מהביטוי "רעהו" שבפסוק.
- ג. אפשר להשתמש באוכל של משלוח המנות לצורכי סעודת פורים, וכך עשו שני אמוראים שהיו אחים לפי חלק מהפירושים של הראשונים, וכך פסקו גם הרמב"ם והשולחן ערוך, אבל אין ללמוד מכך שקבעו לשלוח מנות כדי לספק את צורכי סעודת פורים של המקבל, ושסעודת פורים צריכה להיות דווקא מהמאכלים שכל אדם קיבל במשלוחי המנות.